

Les biblioteques i el llibre electrònic: reptes i oportunitats de servei

Onofre Pouplana

Bibliotecari, consultor i formador en noves tecnologies i continguts digitals editorials
<onoper@gmail.com>

Antoni Espadas

Bibliotecari, director d'Entorn Virtual de Biblioteca a la Universitat Oberta de Catalunya
<aespadas@uoc.edu>

Resum:

S'ofereix una visió general de les principals iniciatives nacionals per incorporar nous serveis al voltant del llibre electrònic a les biblioteques, així com les propostes internacionals que ens permeten intuir futurs serveis. Les conclusions que se'n deriven permeten reflexionar sobre la relació entre les biblioteques i el llibre electrònic, i els reptes i oportunitats que afronten les biblioteques.

Paraules clau:

llibres electrònics, biblioteques, DRM, biblioteques acadèmiques, biblioteques públiques, indústria editorial, tecnologies de la informació

Las bibliotecas y el libro electrónico: retos y oportunidades de servicio

Resumen:

Se ofrece una visión general de las principales iniciativas nacionales para incorporar nuevos servicios en torno al libro electrónico, así como las propuestas internacionales que nos permiten intuir futuros servicios, y las principales conclusiones (oportunidades y retos) que se derivan.

Palabras clave:

libros electrónicos, bibliotecas, DRM, bibliotecas académicas, bibliotecas públicas, industria editorial, tecnologías de la información

Libraries and the e-book: challenges and service opportunities

Abstract:

The article presents an overview of major national initiatives for incorporating new ebook-based services, as well as of international proposals providing some idea of the direction of future services. The conclusions address both opportunities and challenges to be faced.

Keywords:

e-books, libraries, DRM, academic libraries, public libraries, publishing industry, information technology

Els **millors professionals**
estan al Col·legi i poden utilitzar els
millors serveis professionals:

- o Servei d'orientació laboral
- o Assessoria jurídica i fiscal gratuïtes
- o Compte de correu professional
- o Espais gratuïts al centre de Barcelona
- o Cursos gratuïts i una extensa programació de cursos especialitzats
- o Els millors descomptes del mercat en telefonia fixa, mòbil i internet i altres serveis professionals
- o Publicacions professionals d'accés exclusiu a través de la Biblioteca electrònica: Item, eines i instruments, etc.

Descobreix tot el que podem fer per tu!

Col·legi Oficial de Bibliotecaris-Documentalistes de Catalunya
www.cobdc.org

1. Introducció

Amb la increïble explosió del llibre digital als Estats Units, i la més moderada (però creixent) a Europa, per fi podem afirmar que el llibre electrònic ha vingut per quedar-se.

Fa anys –més de 20– que es parla del llibre digital com el gran repte de futur de les biblioteques. Ara ja podem dir-ne el repte del present. El triumvirat tecnologia, continguts i usuaris estan a punt com no ho havien estat mai abans.

Els dispositius de lectura electrònica es deixen veure en el transport públic, conjuntament amb una plèiade de tel·lèfons mòbils intel·ligents, consoles portàtils, *netbooks* i tauletes digitals.

Sense conèixer amb exactitud el nombre de dispositius a Espanya, les dades de la consultora CFK indiquen que durant el passat Nadal es va disparar la venda de lectors de llibres electrònics, arribant fins a les 80.000 unitats (un creixement del 200 % respecte al mateix període de l'any anterior), i les vendes de tauletes es van situar en 75.000 unitats¹.

Libranda, la gran plataforma de distribució de les editorials espanyoles, ja no està sola: Amazon ha aterrat en territori espanyol, de seguida l'ha seguit l'iBookstore d'Apple, i poc falta perquè la resta de jugadors (Google Ebooks Store, Barnes&Noble...) facin el salt definitiu. Les editorials espanyoles s'han decidit a fer l'aposta digital, i la publicació de títols i l'oferta de dispositius de lectura electrònica creix a bon ritme: el 75 % de les editorials disposen ja d'un projecte digital per a les seves obres o esperen realitzar-lo en els propers anys.

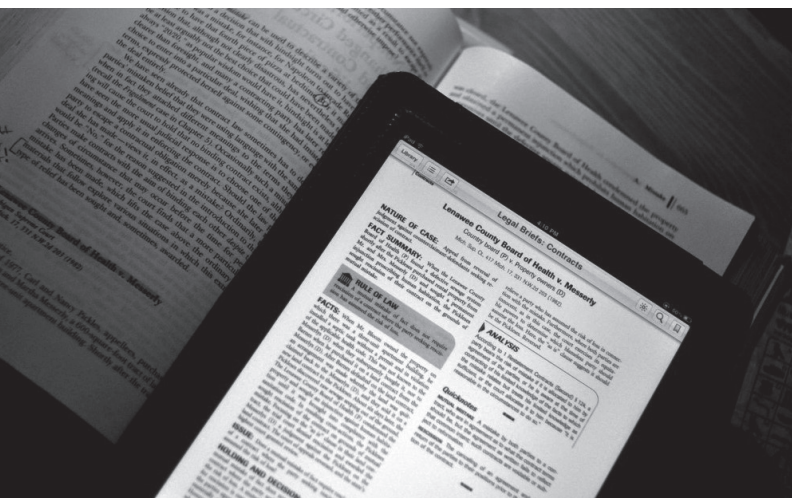
Si analitzem les dades del registre de l'Agència de l'ISBN, s'observa al llarg de 2011 un clar creixement en el nombre de llibres electrònics registrats per les editorials. Si en el primer trimestre de 2011 el nombre d'e-books suposava un 11 % del total, i en el segon, un 16 %, en el període de juliol a setembre va arribar fins al 19 % sobre el total de llibres registrats².

Els usuaris, poc a poc, comencen a mostrar interès a omplir els seus dispositius de llibres: els serveis inaugurats mostren bona acollida, i els consolidats, sobretot als EUA i a Regne Unit, creixen de forma vertiginosa: segons Library Journal, les biblioteques públiques dels EUA han augmentat un 185 % la seva oferta digital, i el pressupost de 2011 en llibres electrònics a la biblioteca pública de Nova York se situa al voltant d'un milió de dòlars, per poder donar abast al servei de préstec digital, que ha crescut aquest any un 82 %^{3,4}.

Hem de tenir present, però, que aquesta expansió del llibre digital sobretot afectarà les obres de ficció i l'assaig. Una gran majoria de la resta de continguts, que actualment encara s'editen en format de monografia, en l'entorn digital prendran altres formes de contingut digital (com ja passa en l'àmbit del coneixement científic), i en format paper quedarà el llibre objecte com a artefacte de culte.

Per la seva banda, la biblioteca, en el món de la documentació analògica, tenia principalment un paper de compiladora i preservadora dels seus fons; amb l'eclosió d'Internet i l'increment de la difusió de la informació electrònica, principalment a través de la web, aquesta funció es va posar en qüestió donat que l'usuari esdevenia més autònom en la cerca i accés a la informació. Tot i això, la biblioteca, sobre-

1. *Situación actual y perspectivas del libro digital en España*. Documento de trabajo. Observatorio del Libro. Abril 2011. <http://www.mcu.es/libro/docs/MC/CD/Ebook_2010.pdf> [Consulta: 22/11/2011].
2. *Crece el número de libros electrónicos registrados*. Agencia del ISBN. <http://agenciaisbn.es/web/view_noticia.php?id=25> [Consulta: 22/11/2011].
3. "According to Library Journal, public libraries in USA increased their offerings by 185% this year. E-books will account for 8% of their materials budget in five years, it says. The New York Public Library has quadrupled its e-book budget since 2009 and plans to spend \$1 million this year, Platt says. The Seattle Public Library's e-book circulation grew by 92% in 2010, says Kirk Blankenship, its electronic resources librarian." Font: *Libraries ramp up e-book lending*, USATODAY. <<http://www.usatoday.com/tech/news/story/2011-11-13/elibrary-digital-book-lending/51201652/1>> [Consulta: 22/11/2011].
4. Public Libraries. *New York Public Library has 75000 ebooks*. Novembre 2011. <<http://www.publiclibraries.com/blog/new-york-public-library-has-75000-ebooks/>> [Consulta: 22/11/2011].

©David Ortiz

tot la biblioteca pública, no ha patit una transformació substancial en l'oferta de serveis, i documents que proveeix als seus usuaris, en els darrers 15 anys. Ha patit transformacions perifèriques, principalment en l'àmbit dels espais físics i de la gestió de les demandes i les necessitats d'informació dels seus usuaris, però el seu *corebusiness* encara continua sent substancialment el mateix: posar documents, que no informació, a l'abast dels seus usuaris, ja sigui per a la seva consulta en l'espai físic de la biblioteca, o per a endur-se'l a casa, mitjançant el servei de préstec. Però què passa quan aquests documents ja no s'editen en paper i els usuaris cada vegada més consumeixen els continguts en format electrònic, inclús els llibres de ficció? Sembla evident que davant d'aquest escenari el paper de la biblioteca ha de canviar.

En l'entorn acadèmic aquesta transformació paper/digital ja s'ha anat produint, principalment en l'entorn de les publicacions periòdiques i dels agregadors i editors de bases de dades, però ha estat una transformació progressiva i relativament «dolça». Tanmateix, s'ha de tenir en consideració que els continguts de les revistes científiques, tot i emportar-se el gruix del pressupost dels centres bibliotecaris, afecta una minoria del volum total d'usuaris de la biblioteca acadèmica, donat que en general són continguts destinats a la recerca i als estudiants de tercer cicle. Els estudiants de grau, el

gruix d'usuaris potencials de les biblioteques acadèmiques, tenen encara les bibliografies dels seus plans docents plenes de manuals i monografies, disponibles gairebé exclusivament en paper en les biblioteques de les seves facultats.

En aquest sentint, el principal problema, que comparteixen tant la biblioteca pública com la biblioteca acadèmica, és que la indústria editorial encara no s'ha decidit a publicar els seus continguts en format digital, tot i que sembla ser que en els darrers quatre anys s'està produint un canvi de tendència, principalment impulsat per l'evolució del mercat dels lectors de llibre electrònic i la posterior aparició de les tauletes electròniques.

Com ja s'ha comentat, amb l'eclosió d'Internet i la web, la biblioteca va perdre el seu paper de facilitadora d'accés a les fonts i els recursos d'informació. En l'entorn de la informació electrònica l'usuari cada vegada pot ser més autònom en la cerca i l'accés a la informació; però fins al dia d'avui la biblioteca encara troba refugi en un fons documental en paper que li continua donant gran part del seu sentit. Amb l'expansió de l'ús i consum del llibre digital aquest fons físic anirà desapareixent, i no queda gaire clar, donada l'oferta editorial, que la biblioteca tingui els recursos i les oportunitats per poder continuar oferint aquests continguts en la seva versió electrònica.

Quines són, doncs, les possibles estratègies de les biblioteques per abraçar el llibre digital? Quins són els grans reptes?

A continuació intentarem oferir una visió general de les problemàtiques entorn del llibre digital a les biblioteques, els principals projectes iniciats a nivell nacional i algunes tendències de futur en aquest sector emergent.

1.1. L'accés al llibre digital: un problema tècnic i legal

El llibre digital no és nou, com ja comentàvem, sinó que existeix des de fa temps. Les biblioteques universitàries fa anys que ofereixen als seus usuaris accés a bases de

©Mike Licht, NotionsCapital.com

dades i publicacions periòdiques en format digital, i les anomenades biblioteques digitals han proliferat al llarg del territori per difondre els seus fons als seus usuaris.

La gran majoria de continguts digitals oferts al públic per les biblioteques digitals recau en tres grans grups: continguts exemptes de drets (fons d'arxiu digitalitzat, obres en domini públic, material en obert), monografies especialitzades (generalment en anglès) o bé obres de referència (diccionaris, enciclopèdies, bases de dades).

Quina és doncs la novetat? La digitalització i distribució de continguts editorials comercials enfocats al gran públic. Per gestionar l'accés als nous continguts digitals, les editorials han apostat per tres canals ben diferenciats:

- La lectura al núvol: l'accés controlat als continguts mitjançant una connexió web.
- Els fitxers amb DRM (Digital Rights Management): la distribució de fitxers encriptats.

- El DRM social o fitxers sense DRM: la distribució de fitxers amb una marca d'aigua o sense cap restricció. No adequat per a les biblioteques per la dificultat de controlar el seu possible abús (i que la majoria d'editorials ni es plantegen a nivell de préstec).

Les editorials distribueixen els seus continguts mitjançant plataformes de distribució i/o agregació. A nivell comercial, les més potents són Amazon, Barnes & Noble i Apple; a nivell espanyol, la principal és Librandia.

Veurem en els diferents apartats les dificultats i oportunitats de cada model.

Quin és l'encaix, doncs, entre dispositius de lectura electrònica (*e-readers*), llibres electrònics (*e-books*) i biblioteques?

2. Acostant els dispositius als usuaris: serveis de préstec de lectors de llibres electrònics (*e-readers*)

Durant els darrers anys, al llarg del territori nacional s'han dut a terme nombrosos projectes pilot per introduir el llibre digital a biblioteques públiques i acadèmiques.

La major part d'aquests projectes s'han basat en oferir als usuaris dispositius lectors de llibres electrònics precarregats amb títols llicenciats exclusivament per al projecte o lliures de drets.

Les primeres iniciatives en aquesta direcció van sorgir del món universitari, essent les experiències de la Universitat Oberta de Catalunya⁵ i la de la Universitat Politècnica de Catalunya⁶ les més conegudes. Actualment existeixen serveis d'aquest tipus a les principals universitats espanyoles.

5. Cervera-Biedma, Elisabet, et al. *El desplegament d'un servei de préstec i consulta de llibres electrònics: l'experiència de la Biblioteca Virtual de la Universitat Oberta de Catalunya*. 12es Jornades Catalanes d'Informació i Documentació, 19-20 maig 2010. Col·legi Oficial de Bibliotecaris-Documentalistes de Catalunya. <<http://openaccess.uoc.edu/webapps/o2/handle/10609/1781>> [Consulta: 22/11/2011].

6. Clavero, Javier; Codina, Miquel; Pérez, Andrés; Serrat-Brustenga, Marta. *Servicio de préstamo de libros electrónicos de la Biblioteca Rector Gabriel Ferraté (BRGF)*. El profesional de la información, 2009, marzo-abril, v. 18, núm. 2, p. 237-241.

Les universitats ofereixen els dispositius en préstec amb continguts precarregats de la pròpia universitat i/o portals específics per a l'accés als llibres electrònics oferts pels agregadors, fonamentalment de continguts acadèmics.

Posteriorment, han sorgit diverses iniciatives en biblioteques públiques d'arreu de l'estat.

2.1. Prova pilot per a la incorporació de llibres electrònics a les biblioteques públiques del Sistema de Lectura Pública de Catalunya⁷

Projecte iniciat amb 28 lectors iLiber Longshine distribuïts en 19 biblioteques i precarregats amb 100 títols de la plataforma edi.cat, 50 títols en castellà i 50 títols en anglès.

Destaquem de les conclusions: «En definitiva, el servei de llibres electrònics basat en el préstec d'*e-readers* és, al nostre entendre, eficaç però poc eficient i requereix de molts processos manuals que desaconsellen la seva pràctica generalitzada. De fet, des d'un principi es va considerar aquest pas com un primer pas necessari per arribar al que considerem el sistema òptim d'accés als llibres electrònics, que és, naturalment, l'accés en línia...»⁸.

2.2. El libro electrónico en la Red de Bibliotecas Municipales de Donostia-San Sebastián⁹

Amb 35 lectors, de diferents models (Papyre 6.1, Irex Iliad, Cybook Gen3), precarregats amb 594 obres en castellà, anglès, francès, alemany i català, i 69 obres en eusquera.

Les conclusions destaquen que el servei ha tingut una bona acollida, i sobretot la necessitat que les editorials ofereixen continguts per a biblioteques. També fan menció sobre la necessitat de discernir quin paper tindran els nous dispositius (tauletes i telèfons intel·ligents) a les biblioteques i en el sector dels dispositius e-readers.

2.3. ebook y biblioteca¹⁰

Emmarcat en el projecte Territorio eBook, impulsat per la Fundación Germán Sánchez Ruipérez, el projecte se centra en un estudi detallat de l'experiència lectora de diferents grups en dispositius electrònics. Els primers resultats disponibles corresponen a la primera fase: lectors majors de 55 anys. L'objectiu principal no era tant comprovar la viabilitat del servei sinó l'experiència dels lectors.

El projecte, emprant 20 lectors Cooler, precarregats amb la obra *El manuscrito de piedra*, descriu en detall les valoracions dels usuaris. Una segona fase amb lectors més joves i dispositius iPad és en curs.

Les conclusions destaquen la correcta adaptació dels lectors veterans als dispositius, i els usuaris destaquen la portabilitat, llegibilitat i lleugeresa dels dispositius, però es queixen de les limitacions i dels problemes tècnics dels aparells.

7. Capdevila, A, et al. *Prova pilot per a la incorporació de llibres electrònics (ebooks) a les biblioteques públiques del Sistema de Lectura Pública de Catalunya. 12es Jornades Catalanes d'Informació i Documentació*, 19-20 maig 2010. Col·legi Oficial de Bibliotecaris-Documentalistes de Catalunya. <<http://eprints.rclis.org/bitstream/10760/15217/1/Llibres%20electronicos.pdf>> [Consulta: 22/11/2011].
8. Domínguez Sánchez, Pilar, et al. *Desenvolupament del servei de préstec en línia de llibres electrònics a les biblioteques públiques de Catalunya i de la Comunitat de Madrid. BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, juny, núm. 26. <<http://www.ub.edu/bid/26/vives1.htm>> [Consulta: 18-11-2011].
9. Arbizu Pérez, A.; Urkia Etxabe, A. *El libro electrónico en la Red de Bibliotecas Municipales de Donostia-San Sebastián: primeros pasos, desafíos, oportunidades. V Congreso Nacional de Bibliotecas Públicas*, Gijón, 3, 4 y 5 de noviembre de 2010. <<http://travesia.mcu.es/portaInb/jspui/bitstream/10421/4947/1/AnaArbizu.pdf>> [Consulta: 22/11/2011].
10. Territorio E-book. *La voz de los lectores*. <<http://www.territorioebook.com/lavozdeloslectores/01/>> [Consulta: 22/11/2011]

2.4 Experiència con préstamo de ebooks en bibliotecas de la Obra Social de Caja Madrid¹¹

Amb 83 lectors Papyre 6.1 distribuïts en 22 biblioteques, amb 600 obres precarregades i accés via biblioteca a la descàrrega d'obres d'editorials col·laboradores (leer-e.es, edibooks.com, edi.cat i todoebook.com).

Les conclusions destaquen la bona acollida, i recullen també alguns dels problemes: «Els usuaris valoren negativament la oferta de títols disponibles, que fa que (sobretot els més joves) acudeixin a la descàrrega il·legal de títols; i els nombrosos problemes amb la descàrrega, el DRM, els formats disponibles, i en general amb la mecànica d'obtenció de les obres».

2.5 Red Municipal Bibliotecas de Sevilla¹²

Finançada pel Fondo Estatal de Inversión Local, la xarxa posa a disposició dels seus usuaris 495 *e-readers* i ofereix per a la descàrrega des de la seva web 180 títols clàssics. Les conclusions del projecte encara no s'han publicat.

2.6 Els dispositius lectors a les biblioteques: reptes de futur

El principal objectiu de la majoria d'aquestes iniciatives s'ha centrat a avaluar la idoneïtat d'un servei de préstec d'aquest tipus de dispositius, amb la finalitat d'iniciar els usuaris en l'ús d'aquests dispositius de lectura electrònica.

És, i no deixa de ser, un préstec físic d'un aparell que emmagatzema i reproduïx continguts digitals.

Les conclusions dels projectes de préstec d'*e-readers* són en general mixtes: si bé els usuaris estan satisfets de l'experiència, hi ha un cert descontent per la falta de continguts disponibles i per les dificultats tècniques amb els aparells i la gestió dels continguts.

Per part de les institucions, es detecta una certa ineficiència en la gestió del servei, motivada, en general, per la necessitat de gestionar molts processos manuals que desaconsellen la seva pràctica generalitzada.

Un servei d'aquestes característiques cal que vagi acompanyat d'una oferta de continguts digitals adequada, i els processos de gestió dels continguts no són encara gaire amigables.

2.7 Serveis de préstec de tauletes

A diferència dels lectors electrònics genèrics, les tauletes digitals poden ser una alternativa interessant, sobretot en el món acadèmic.

No només permeten l'accés als recursos electrònics ja subscrits per les institucions (mitjançant el navegador), sinó que també estan preparades per llegir llibres electrònics de diferents plataformes (Amazon, Adobe, Apple, Nook) i ofereixen la possibilitat d'oferir als usuaris aplicacions i continguts interactius (apps) precarregats. Vegeu l'estudi de cas de la Briar Cliff University¹³ o el cas de The Eau Claire, Wisconsin Public Library¹⁴. A casa nostra, la Universitat Oberta de Catalunya també ha portat a terme un projecte semblant de préstec d'iPads a estudiants d'un curs de Dret¹⁵, del qual malauradament encara no s'ha publicat cap estudi amb els resultats de la seva experiència.

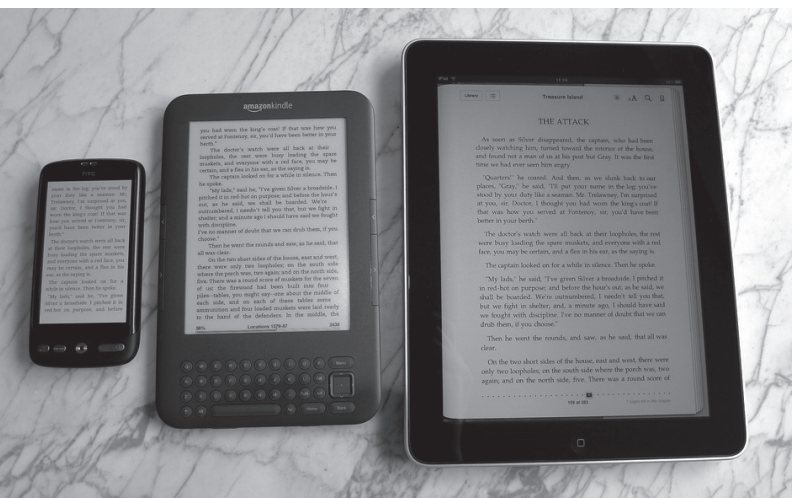
11. Fernández, Pura; Millán, José Antonio. *Experiencia con préstamo de e-books en bibliotecas de Obra Social Caja Madrid*. Avance de resultados. Junio 2011. <<http://www.slideshare.net/jamillan/presentacin-casa-encendida-versin-4>> [Consulta: 22/11/2011]

12. *La Red de Bibliotecas pone en marcha, de forma "pionera", el préstamo a los usuarios de 495 e-readers*. Europapress, 2010. <<http://www.europapress.es/andalucia/noticia-red-bibliotecas-pone-marcha-forma-pionera-prestamo-usuarios-495-readers-20100917144525.html>> [Consulta: 22/11/2011]

13. Thompson, Sara Q. *Setting up a library iPad program: Guidelines for success*. College & Research Libraries News, vol. 72 no. 4. April 2011, p. 212-236 <<http://crln.acrl.org/content/72/4/212.full>> [Consulta: 22/11/2011].

14. *Your library iPads*. L. E. Phillips Memorial Public Library. <<http://ecpubliclibrary.info/services/library-services/ipads.html>> [Consulta: 22/11/2011].

15. *La Biblioteca deixa iPads en préstec per a cursar una assignatura de Dret*. Universitat Oberta de Catalunya, 2011. <http://www.uoc.edu/portal/catala/sala-de-premsa/actualitat/noticies/2011/noticia_127/noticia_127.html> [Consulta: 22/11/2011].

©Eduvix

El préstec d'aquests dispositius presenta alguns inconvenients: són encara prohibitivament cars, requereixen una formació per al seu ús òptim i el manteniment del seu contingut és també complex. El seu ús com a eines internes també s'està provant, per tal d'oferir atenció personalitzada als usuaris, la consulta al catàleg o simplement posar-los a disposició dels lectors per al seu ús a l'interior de les instal·lacions.

Aquesta última opció, d'acord amb les disposicions legals vigents a Espanya, permetria teòricament –d'acord amb les exempcions contemplades a l'Article 37 de la LPI/2006– oferir als usuaris investigadors els continguts digitalitzats del seu fons en un dispositiu més amigable per a la lectura que un ordinador convencional.

Altres usos interessants que s'estan estudiant és emprar aquests aparells com a lectors de codi de barres (mitjançant les càmeres integrades i un programari específic), fent possible l'autopréstec en el centre. Aquesta alternativa també pot exportar-se a telèfons intel·ligents, i amb una aplicació desenvolupada amb aquest objectiu, permetre als usuaris agafar en préstec els continguts de la biblioteca en qualsevol moment.

En general, els resultats semblen prometedors, i un camp per estudiar. Sobretot perquè permet la integració de les dues vies d'accés als continguts digitals: per una banda, el préstec digital de continguts cronodegradables (*e-lending*), i per l'altra, l'accés als continguts digitals subscrits per les institucions.

2.8. Els dispositius a les biblioteques

De les experiències recollides podem concloure que en tots els casos parlem, doncs, de serveis presencials que permeten l'accés al món digital. Aquestes iniciatives permeten als centres i a les institucions bibliotecàries apropar el món digital a les biblioteques. El préstec de dispositius de lectura electrònica pot ser una iniciativa més per garantir la democratització de l'accés als continguts digitals dels seus usuaris, si bé els continguts són generalment només una part de l'oferta disponible a la xarxa. El préstec, doncs, no és de continguts, sinó d'experiència lectora amb els nous dispositius. La inversió a petita escala en aquest tipus de dispositius pot permetre oferir formació en els mateixos centres, i són recursos útils per a iniciatives de Lectura Fàcil o per altres col·lectius que s'aprofiten especialment dels formats digitals.

També cal tenir present que aquests projectes tenen un impacte mediàtic interessant per a les biblioteques, però en general el seu impacte sobre els usuaris és molt superficial per la reduïda oferta de dispositius i la manca de continguts electrònics a oferir; i, per contra, els seus costos d'inversió i manteniments són elevats. Els dispositius presenten problemes tècnics, requereixen d'un manteniment i queden obsolets en pocs anys.

Els resultats dels projectes duts a terme en biblioteques públiques i universitàries són homogenis: els usuaris tenen interès pels dispositius, però tenen problemes amb l'accés i l'oferta de continguts.

3. Posant els llibres digitals a l'abast: plataformes d'accés a llibres digitals

A l'hora d'oferir accés a continguts editorials, la biblioteca (tant pública com especialitzada) es veu amb la necessitat d'oferir un sistema d'accés que garanteixi als titulars el control sobre els seus drets.

A nivell universitari, aquests llibres digitals es contracten mitjançant agregadors i distribuïdors de continguts (la majoria provinents del sector de les bases de dades i les revistes científiques electròniques), i els usuaris poden accedir-hi amb sistemes de validació que garanteixen la seva procedència, ja sigui localment a les estacions de treball de les institucions o mitjançant sistemes de validació remots.

En el cas dels llibres digitals, però, cal tenir en compte que la lectura continuada en una pantalla d'ordinador no és massa amigable.

Alguns proveïdors ofereixen llibres digitals d'àmbits molt específics, però ben pocs permeten la descàrrega de fitxers adequats per a la lectura en els dispositius de tinta electrònica: recordem que els formats fixes, com el PDF, molt estès en el món acadèmic, no és massa adequat per llegir en les petites pantalles dels *e-readers*, telèfons intel·ligents i tauletes, ja que el text no s'adapta amb facilitat, com sí ho fan els formats fluids (ePub, Mobipocket).

A més, aquests continguts estan integrats en plataformes privatives: cal, doncs, validar l'accés, accedir al contingut i descarregar el llibre, per després carregar-lo al dispositiu. I això comporta afegir més complexitat a l'accés a aquests continguts i a la seva gestió per part de les biblioteques per agregar-los en els seus catàlegs.

Els permisos d'aquestes obres depenen de cada proveïdor, que és qui determina si l'usuari podrà imprimir, descarregar una part o la seva totalitat. Les opcions i les eines addicionals, per tant, no són iguals, i obliga a les biblioteques a formar els usuaris i advertir-los de les restriccions o permisos de cada plataforma.

Per tal de millorar l'accés i la visibilitat d'aquests continguts, algunes biblioteques universitàries han optat per crear portals específics per als seus usuaris, on es detallen les condicions d'ús de cada un dels recursos contractats, davant la dificultat de no poder oferir un catàleg agregat de la seva oferta de llibres electrònics. Els portals de la UPC (*biblioteca.upc.edu/content/lilibres-electr%C3%B2nicos-e-books-i-e-readers*), de la UOC (*biblioteca.uoc.edu/ebooks/cat*) i del CSIC (*bibliotecas.csic.es/revelectronicas/editores2.html*), en són un bon exemple.

Als problemes tècnics, cal sumar els legals:

La contractació de llicències d'accés està condicionada, en molts casos, als usuaris autoritzats (en el cas de les biblioteques públiques, milers), als seus usos (pagar per accés, pagar per ús o limitar les descàrregues/usos a una quantitat fixa). I aquestes llicències cal renovar-les periòdicament, a uns costos prohibitius per a les petites institucions.

Si, pel contrari, s'opta per l'adquisició dels continguts digitals, ens trobem amb importants qüestions que la legislació actual sobre propietat intel·lectual no deixa resoltes^{16,17}.

A les biblioteques d'investigació i acadèmiques és possible l'adquisició de títols, ja sigui en paquets o de forma individual, i són diversos els proveïdors que ofereixen aquesta opció: SpringerLink, Ebrary, MyiLibrary, Safari Tech Books Online, ScienceDirect, EBSCOhost eBook Co-

16. Alonso-Arévalo, J.; Cerdón-García, J. *Las políticas de adquisición de libros electrónicos en bibliotecas: licencias, usos y derechos de autor*. V Congreso Nacional de Bibliotecas Públicas, Gijón, 3, 4 y 5 de noviembre de 2010. <http://eprints.rclis.org/bitstream/10760/15059/1/Las_pol_%c3%adticas_de_adquisici_%c3%b3n_de_libros_electr_%c3%b3nicos.pdf> [Consulta: 221/03/2011].

17. Lorenzo-Escobar, N. *La ley de propiedad intelectual y su repercusión en la actividad de las bibliotecas*. En: Revista Española de Documentación Científica, 2009, p. 34-45.

llection, Harrison's Online, VLEX, Emerald Books, Elsevier Books, Netlibrary... En el Regne Unit existeix una eina que permet comparar els serveis que ofereixen els diferents proveïdors de llibres electrònics: (www.jisc-adat.com/adat/adat_ebooks.pl); a nivell espanyol, seria interessant que REBIUN o la FECYT desenvolupessin una eina similar per a les biblioteques acadèmiques.

En l'àmbit de la lectura pública les biblioteques ofereixen accés a continguts subscrits a través de la biblioteca electrònica de les Biblioteques Públiques de Catalunya (www.gencat.cat/cultura/bibliotecaelectronica), sobretot, i majoritàriament, a bases de dades d'articles i obres de referència. No hi ha, però, oferta de llibres digitals comercials com a tal, per les dificultats ja esmentades.

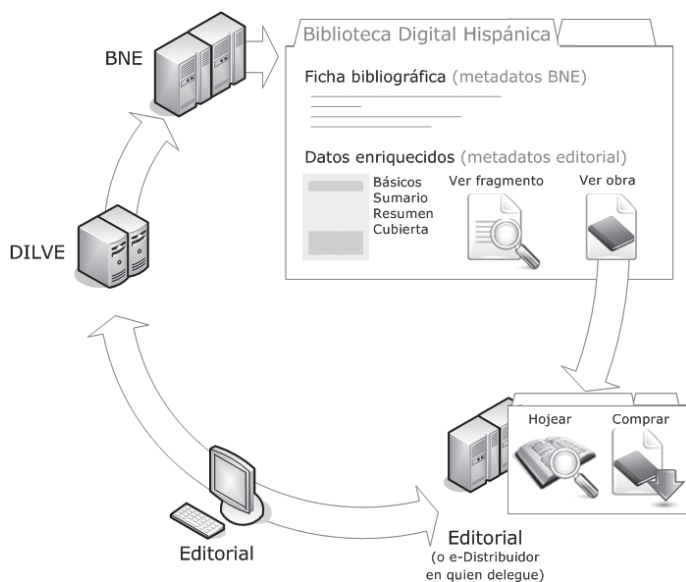

Fig. 1. El projecte Enclave Font: BDH

El model de *Cloud Reading* que estan popularitzant plataformes comercials com Google, Amazon o agregadors més modestos (The Copia, 24Symbols, Booki.sh) és lluny encara de les biblioteques, no per la falta de plataformes d'àmbit bibliotecari, sinó per l'escassa oferta de continguts que les editorials ofereixen a dia d'avui.

Amb més de 100 iniciatives¹⁸ arreu del món per oferir continguts digitals per descarregar o consultar en línia, destaquem el projecte ENCLAVE (Fig. 1) de la Biblioteca Digital Hispánica, que té previst oferir accés parcial en format PDF d'obres comercials, enllaçades amb els seus respectius distribuïdors comercials.

Tot i ser, ara mateix, una tèbia aproximació al que seria desitjable, mostra un primer pas per acostar els continguts editorials a les biblioteques.

4. Prestant el llibre digital: plataformes de préstec digital (*e-lending*)

El préstec digital és el model més estès a les biblioteques públiques anglosaxones per donar servei als seus usuaris. En aquest cas, el que trobem és una rèplica al món digital del préstec físic. Un model familiar per editors i bibliotecaris, que ofereix als primers una certa seguretat i als segons una gran frustració.

A nivell bibliotecari té, sens dubte, alguns avantatges sobre l'accés per subscripció: els continguts oferts són més adequats per als usuaris no especialitzats (narrativa, literatura), i els formats són també més flexibles, pensats per ser llegits en dispositius de lectura (formats EPUB, MOBI, MP3, PDF). A més, els proveïdors ofereixen aplicacions de lectura privatives per a tauletes, *smartphones* i altres dispositius ampliant l'oferta de punts de lectura dels continguts.

18. Turiel, Josep. *La mania de les llistes: 100 biblioteques digitals i 'recol·lectors' de llibres electrònics*. *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, juny, 2010, núm. 24. <http://www.ub.edu/bid/24/turiel1.htm> [Consulta: 22/11/2011].

Com que estan basats en la descàrrega, els fitxers poden ser llegits sense necessitat de connexió a la xarxa i incorporats a dispositius de lectura amb certa facilitat.

Per garantir les restriccions habituals en continguts intel·lectuals el sistema funciona mitjançant l'enciptació dels fitxers amb un DRM (*Digital Rights Management*) (Fig. 2).

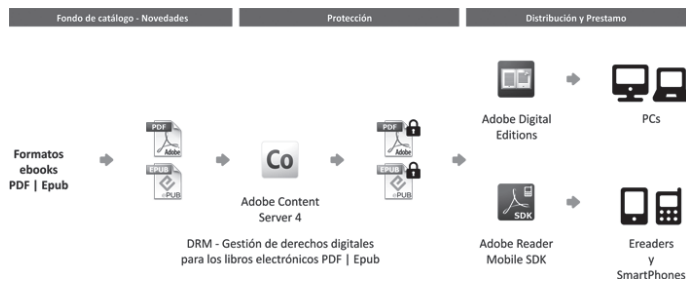

Fig. 2. El model de distribució de fitxers amb DRM d'Adobe, ACS4

El procés de gestió és complex: l'usuari cal que primer es validi en el sistema (normalment mitjançant el carnet de la biblioteca), i seleccioni el títol que li interessa del catàleg. Si el títol està disponible, l'usuari necessitarà donar-se d'alta en el servei d'Adobe (o el de la plataforma que distribueixi el contingut: Amazon, Nook, Apple, etc.). Un cop l'usuari ha estat autoritzat, rep un enllaç al servidor, vinculat a la seva clau d'identificació personal. El servidor encripta el contingut amb la clau i l'hi envia telemàticament el fitxer amb el DRM. Per poder descriptar els fitxers, l'usuari cal que carregui el contingut en un programa lector compatible amb el DRM emprat, i que estigui autoritzat amb la identificació de l'usuari. Si tot ha anat bé, el fitxer podrà ser llegit. El fitxer podrà ser emprat només durant el període de préstec que la biblioteca hagi establert (habitualment 14 dies). Existeixen, com sempre, usuaris avançats que poden trampejar el límit cronològic preestablert o desprotegir el llibre en la seva totalitat, però en general els usuaris se senten prou còmodes com per no fer-ne un mal ús indiscriminat. Un cop el període de préstec ha expirat,

el llibre es pot tornar a prestar a un nou usuari. Els distribuïdors actuals, però, no permeten el retorn del contingut abans del temps assignat.

Així, tot i que la majoria d'e-readers poden interpretar els principals formats comercials de llibre electrònic (.mobi, .txt, .pdf, .epub, .doc), generalment només són capaços de treballar amb un dels esquemes de DRM existents (Amazon mobi / Topaz, Adobe CS4, Apple Fairplay, Microsoft o B&N).

Aquest problema d'incompatibilitat entre els diferents DRM propietaris és més evident en els dispositius específics de lectura o reproducció (*e-readers*, reproductors de mp3), que en les tauletes o *smartphones*. Al disposar aquests últims d'un sistema operatiu, poden carregar els diferents programaris per a cada DRM, i tot i la fragmentació dels ítems en diferents aplicacions, oferir un dispositiu de lectura multiplataforma –com pot ser l'iPad o les tauletes digitals amb sistema operatiu Android.

Les biblioteques es veuen obligades a escollir un esquema de DRM o bé optar per cobrir un espectre major, obtenint lectors de cada ecosistema. Aquest problema és més evident als EUA, però amb l'arribada d'aquests actors al panorama nacional, és una qüestió a tenir en compte.

Les biblioteques contracten els títols que volen oferir per un cost igual o superior al seu equivalent en paper, al qual cal afegir també despeses de manteniment i distribució. Aquests títols poden integrar-se en el catàleg de la biblioteca, però, com dèiem, per al procés de descàrrega habitualment cal anar a la plataforma privativa del proveïdor.

Les principals dificultats del model de préstec digital per a les biblioteques són, precisament, les restriccions tècniques que imposen els sistemes de DRM: dificulten l'accés a col·lectius específics, a la preservació, si existeixen canvis de format, i obliguen els usuaris de la biblioteca a proporcionar dades personals a terceres institucions per poder autoritzar els programes de lectura.

Per si no fos poc, les pròpies editorials no estan plenament satisfetes¹⁹: HarperCollins, per exemple, ha posat un límit de 26 préstecs als seus continguts, fent enrabiar tots els bibliotecaris britànics. Simon & Schuster i Macmillan no venen directament els seus continguts digitals a les biblioteques.

4.1. Overdrive

A nivell anglosaxó, la plataforma d'*e-lending* més coneguda és Overdrive. Té un catàleg força complet, però la seva integració en els catàlegs bibliotecaris és deficient. Funciona amb el model de DRM ACS4, com la gran majoria, tot i que recentment ofereix continguts també Amazon Kindle, amb el format propietari AWZ.

Overdrive dóna servei a pràcticament totes les biblioteques públiques americanes, i el seu catàleg es nodreix de les principals editorials americanes. Per a un llistat exhaustiu de les biblioteques públiques que ofereixen préstec digital, podeu consultar wiki.mobileread.com/wiki/EBook_Lending_Libraries

A nivell nacional, les plataformes de préstec digital han començat a sorgir a nivell autonòmic

4.2. Galicia ebooks (www.galiciaebooks.es)

La Conselleria de Cultura e Turismo da Xunta de Galicia ha estat la primera a nivell nacional a posar en funcionament una plataforma de préstec digital, de la mà de l'empresa Xercode.

Si bé l'oferta inicial només inclou 640 títols, està previst que durant aquest any les biblioteques de la Red de Bibliotecas de Galicia es puguin incorporar a la iniciativa i puguin oferir als seus lectors títols en préstec digital mitjançant la tecnologia d'Adobe ACS4.

The screenshot shows the Galicia eBooks website interface. At the top, there is a search bar with the text 'Palabra clave' and a 'BUSCAR' button. Below the search bar, there is a section titled 'Bajo las lilas' with a book cover image. The book details are as follows:

- Autor: Alcott, Louisa May
- Publicado por: Leer-e
- Materia(e): Literatura noutras linguas (Alemán)
- Año: 2009
- Tipo de registro: e-libros
- Etiquetas: No se disponen etiquetas para este título.

Below the book details, there is a table with the following columns: Tipo de ejemplar, Ubicación, Estado, and Fecha de devolución. The table contains one row with the following data:

Tipo de ejemplar	Ubicación	Estado	Fecha de devolución
ebook	Galicia Ebooks	Disponible	

On the right side of the page, there are options for 'Imprimir', 'Ampliar búsqueda', 'Exportar Registro', and 'Compartir'.

4.3. Projecte pilot de la Generalitat de Catalunya i la Comunitat de Madrid⁸

Arran de la posada en funcionament d'un servei pilot de préstec de dispositius lectors, ambdues institucions van acordar un projecte pilot per una plataforma de préstec digital comercialment neutre.

L'empresa Biblio3000 (ara OdiloTID) va ser contractada per al seu desenvolupament, i el projecte està en fases preliminars a l'espera de poder comptar amb prou recolzament institucional i de les editorials per tirar endavant.

4.4. Librandia

Librandia, el principal agregador comercial nacional, ofereix també serveis per a biblioteques, però els detalls sobre els serveis i les tarifes no són públics. Librandia també fa servir la tecnologia d'Adobe ACS4.

4.5. Alternatives per a l'oferta de continguts digitals

Així doncs, des del punt de vista dels continguts a oferir, com poden afrontar les biblioteques l'evolució dels hàbits lectors dels seus usuaris cap a la lectura en digital?

19. UK publishers statment regarding library e-lending <http://www.publishers.org.uk/index.php?option=com_content&view=article&id=1555:pa-statement-regarding-our-position-on-library-e-lending&catid=80:general-news&Itemid=1404> [Consulta: 22/11/2011].

5. Accés a continguts digitals en obert

Una de les primeres línies de treball en què les biblioteques poden començar a desenvolupar projectes és la de posar a disposició dels seus usuaris obres i continguts publicats sota una llicència *creative commons*, o que estiguin lliures de drets.

A Internet podem trobar milers de llibres i recursos publicats en obert, sota una llicència *creative commons* que permet la seva reutilització, traducció i distribució. Les biblioteques poden treballar per posar de forma col·laborativa aquests continguts en els seus catàlegs, en les seves webs o, fins i tot, poden treballar per desenvolupar portals on difondre i posar a disposició dels seus usuaris aquests continguts.

En un pas més cap a la difusió dels avantatges de l'ús de continguts d'accés obert, que les biblioteques acadèmiques tenen tan interioritzat, les biblioteques públiques poden fer servir aquest tipus de continguts per explicar el potencial i la utilitat de l'ús d'aquest tipus de recursos. Per què no treballar amb els mestres dels centres educatius del municipi en la potenciació d'aquest tipus d'obres d'accés lliure? Si els alumnes d'ESO o de Batxillerat han de llegir un text de literatura clàssica, per què no assegurar que llegeixen una edició lliure de drets d'autor que es poden descarregar en el seu ordinador, en el seu lector de llibres electrònics o, fins i tot, en el seu mòbil? Si han de treballar un text en llengua anglesa, per què no proposar al professor responsable de l'assignatura que sigui un fragment d'un text que la biblioteca pública pot fàcilment posar a disposició dels alumnes a través de la seva pàgina web o dels ordinadors de consulta que hi ha a la biblioteca?

Moltes biblioteques públiques ja preparen en coordinació amb els centres educatius la bibliografia i els reculls de documents i dossiers de premsa que faran servir per a la realització dels treballs de síntesi dels cursos d'ensenyament secundari o dels treballs de recerca de batxillerat (molts d'ells centrats en l'àmbit local). Aquests dossiers es podrien preparar amb continguts directament en for-

mat electrònic, en arxius compatibles amb diversos tipus de dispositius (.html, .pdf, .epub, etc.), per facilitar la seva consulta.

En l'àmbit de les biblioteques universitàries s'està treballant de valent per potenciar els repositoris institucionals on recollir materials, docents i d'investigació, en accés obert. La majoria d'aquests materials estan en format .pdf; potser el següent pas seria poder disposar dels documents en format XML, que permetria l'exportació en diferents formats de lectura (.txt, .html, .epub, .mobi) d'un únic fitxer.

Un altre tipus de continguts en què es podria treballar des de les biblioteques, pel seu potencial com a servei de valor afegit per als seus usuaris, són els reculls de premsa o notícies digitals, i les guies temàtiques relacionades amb temes d'actualitat o de contingut local.

Actualment hi han aplicacions gratuïtes que faciliten la captura i la conversió de continguts directament des del navegador web. Així com eines que permeten crear un arxiu .epub d'una notícia d'un diari digital, d'una entrada de la wikipedia o de l'article d'un bloc.

Aquest tipus d'eines permeten la curació de continguts digitals de forma fàcil i ràpida, i la creació de reculls de premsa i guies temàtiques de seleccions d'articles digitals, que fàcilment es podrien posar a disposició dels usuaris de la biblioteca des dels catàlegs de les biblioteques, o des de les seves pàgines web, per a la descàrrega en dispositius de lectura electrònica.

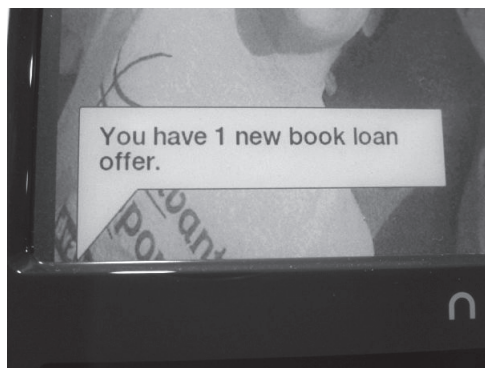
5.1. Edició i distribució de continguts

L'edició i distribució de continguts també és una àrea en el que la biblioteca pot tenir molt a dir. En l'entorn acadèmic ja existeixen propostes de serveis bibliotecaris que ofereixen serveis de publicació (vegeu l'informe *Library Publishing Services: Strategies for Success Research Report Version 1.0* (docs.lib.purdue.edu/lib_research/136) i la pro-

posta de la universitat d'Oulu (www.kirjasto.oulu.fi/index.php?id=703) i experiències en què les biblioteques participen en els processos editorials de materials docents. Un exemple paradigmàtic és el de la Universitat Oberta de Catalunya, on recentment el procés de gestió de l'edició de materials docents s'ha incorporat a l'activitat del departament de Serveis de Biblioteca de Suport a l'Aprenentatge. És aquest, doncs, un àmbit de treball en què els serveis bibliotecaris acadèmics poden treballar directament amb l'edició de continguts en format electrònic.

Però, i en el cas de les biblioteques públiques? Doncs l'entorn digital està obrint noves possibilitats, i els serveis d'edició i distribució de continguts pot ser fàcilment una d'elles. Si la biblioteca té com una de les seves finalitats la promoció de la lectura, per què no pot oferir un servei de publicació digital perquè els seus usuaris facin els pas de lectors a escriptors? En l'entorn digital ja existeixen iniciatives «privades» que han començat a cobrir aquest «nínxol de mercat»; com la web Wattpad (www.wattpad.com) o Inkpop (www.inkpop.com), on qualsevol usuari pot escriure i compartir els seus escrits amb la comunitat, que els ressenya i valora. Les biblioteques podrien combinar fàcilment els clubs de lectura i els tallers d'escriptura que moltes ofereixen entre les seves activitats, amb una plataforma d'aquests tipus. Recordem l'èxit de la plataforma de clubs de lectura virtual *Què llegeixes?* (www.quellegeixes.cat), impulsada també per les biblioteques municipals. La biblioteca ofereix un ecosistema ideal per potenciar aquest tipus d'iniciatives d'autopublicació i distribució de continguts. Oferint a més un marca de prestigi avalada per la seva trajectòria en el món del llibre i la lectura.

Segurament, una biblioteca pública aïllada no serà capaç de poder tirar endavant un servei d'aquestes característiques, però són serveis que prenen un major sentit si s'organitzen en el marc de les xarxes de biblioteques existents, o impulsats pels serveis bibliotecaris autonòmics.

5.2. Digitalització de fons propi

La distribució digital de fons propi, mitjançant la digitalització de les obres que ja posseeix la biblioteca, és una altra opció a tenir en compte en el camp de la generació de contingut digital per part de les biblioteques.

En aquest àmbit cal, però, tenir en compte els límits legals vigents que marca la llei de la propietat intel·lectual; però també s'ha de tenir present la directiva que el Parlament Europeu ha proposat aquest mateix any, amb què incentiva la digitalització de les obres òrfenes de drets d'autor per part de biblioteques, arxius i museus, per a la seva difusió digital en línia²⁰.

Un cas interessant és el del projecte Open Library, impulsat per l'Internet Archive (www.archive.org/about/about.php), que sota la doctrina del «fair use» (www.copyright.gov/fls/fl102.html) ha incorporat al seu catàleg en línia –d'1 milió d'obres en accés– 85.000 llibres electrònics, provinents de 150 biblioteques públiques i acadèmiques dels Estats Units i Canadà. Aquestes biblioteques han format un consorci i han donat els fitxers dels llibres escanejats, que inclouen llibres amb *copyright*, però descatalogats, per al seu processament i emmagatzemament per part d'Open Library. Aquesta plataforma és la que ofereix ac-

20. UE. Parlament. *Propuesta de Directiva del Parlamento Europeo y del Consejo sobre ciertos usos autorizados de las obras huérfanas*. Bruselas: Comisión Europea, 2011. <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0289:FIN:ES:PDF>> [Consulta: 22/11/2011].

cés a aquests llibres que s'han incorporat al seu catàleg, però aquests llibres electrònics estan disponibles en préstec només per als usuaris d'aquestes 150 biblioteques, que els poden descarregar únicament des de les instal·lacions d'aquestes biblioteques. Una vegada descarregat el llibre electrònic, pot ser consultat per l'usuari en el seu dispositiu electrònic pel període que duri el préstec. Cada usuari pot agafar fins a un màxim de cinc llibres electrònics en préstec, per un període de dues setmanes.

Adicionalment, Open Library incorpora al seu catàleg els llibres electrònics oferts en préstec digital a les biblioteques públiques mitjançant Overdrive –uns 70.000 títols–, convertint-se, de facto, en el principal portal per accedir a llibres digitals en obert i en préstec als EUA.

6. Conclusions

Queda palès per les conclusions recollides dels diferents projectes, i per les limitacions d'algunes de les iniciatives, que la principal barrera no és tant a nivell tecnològic ni tampoc per l'interès (cada dia més gran) pel llibre electrònic entre els usuaris. El principal inconvenient és l'oferta legal de llibres digitals a les biblioteques, i en aquest sentit, cal que les biblioteques no només facin valer els seus drets i obligacions per al públic general, sinó també buscar estratègies per aportar, a les reticents editorials, valor afegit que justifiqui la seva predisposició.

És important recordar que les biblioteques disposen d'importants valors per al mercat editorial: una xarxa de lectors consolidada i un important volum de dades agregades d'ús i consum de continguts. En un moment en què les principals plataformes comercials lluiten per, justament, generar xarxes socials de lectors per enriquir i consolidar la seva oferta editorial i, d'altra banda, explotar comercialment les dades de consum de continguts per part dels seus lectors (on el rei indiscutible és Amazon). Les biblioteques poden fer-ho i cal que s'esforcin a negociar i oferir solucions consorciades que, com l'Open Library, ofereixin als seus lectors un únic punt d'accés alimentat per moltes biblioteques.

Bibliografia

ALONSO-ARÉVALO, J.; CORDÓN-GARCÍA, J. *Las políticas de adquisición de libros electrónicos en bibliotecas: licencias, usos y derechos de autor. V Congreso Nacional de Bibliotecas Públicas*, Gijón, 3, 4 y 5 de noviembre de 2010. <http://eprints.rclis.org/bitstream/10760/15059/1/Las_pol_%c3_%adticas_de_adquisici_%c3_%b3n_de_libros_electr_%c3_%b3nicos.pdf> [Consulta: 22/03/2011].

ARBIZU PÉREZ, A.; URKIA ETXABE, A. *El libro electrónico en la Red de Bibliotecas Municipales de Donostia-San Sebastián: primeros pasos, desafíos, oportunidades. V Congreso Nacional de Bibliotecas Públicas*, Gijón, 3, 4 y 5 de noviembre de 2010. <<http://travesia.mcu.es/portallnb/jspui/bitstream/10421/4947/1/AnaArbizu.pdf>> [Consulta: 22/11/2011].

CAPDEVILA, A, et al. *Prova pilot per a la incorporació de llibres electrònics (ebooks) a les biblioteques públiques del Sistema de Lectura Pública de Catalunya. 12es Jornades Catalanes d'Informació i Documentació*, 19-20 maig 2010. Col·legi Oficial de Bibliotecaris-Documentalistes de Catalunya. <<http://eprints.rclis.org/bitstream/10760/15217/1/Llibres%20electronics.pdf>> [Consulta: 22/11/2011].

CERVERA-BIEDMA, ELISABET, et al. *El desplegament d'un servei de préstec i consulta de llibres electrònics: l'experiència de la Biblioteca Virtual de la Universitat Oberta de Catalunya. 12es Jornades Catalanes d'Informació i Documentació*, 19-20 maig 2010. Col·legi Oficial de Bibliotecaris-Documentalistes de Catalunya. <<http://openaccess.uoc.edu/webapps/o2/handle/10609/1781>> [Consulta: 22/11/2011].

CLAVERO, JAVIER; CODINA, MIQUEL; PÉREZ, ANDRÉS; SERRAT-BRUSTENGA, MARTA. *Servicio de préstamo de libros electrónicos de la Biblioteca Rector Gabriel Ferraté (BRGF)*. El profesional de la información, 2009, marzo-abril, v. 18, núm. 2, p. 237-241.

DOMÍNGUEZ SÁNCHEZ, PILAR, et al. *Desenvolupament del servei de préstec en línia de llibres electrònics a les biblioteques públiques de Catalunya i de la Comunitat de Madrid*.

BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació, juny, núm. 26. <<http://www.ub.edu/bid/26/vives1.htm>> [Consulta: 18-11-2011].

LORENZO-ESCOLAR, N. «La ley de propiedad intelectual y su repercusión en la actividad de las bibliotecas». En: *Revista Española de Documentación Científica*, 2009, p. 34-45.

Ministerio de Cultura. Observatorio de la lectura y el libro. *Situación actual y perspectivas del libro digital en España: Documento de trabajo*. Abril 2011. <http://www.mcu.es/libro/docs/MC/CD/Ebook_2010.pdf> [Consulta: 22/11/2011].
TURIEL, JOSEP. *La mania de les llistes: 100 biblioteques digitals i 'recol·lectors' de llibres electrònics*. *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació*, juny, 2010, núm. 24. <<http://www.ub.edu/bid/24/turiel1.htm>> [Consulta: 22/11/2011].

THOMPSON, SARA Q. *Setting up a library iPad program: Guidelines for success*. *College & Research Libraries News*, vol. 72 no. 4. April 2011, p. 212-236 <<http://crln.acrl.org/content/72/4/212.full>> [Consulta: 22/11/2011].

UE. Parlament. *Propuesta de Directiva del Parlamento Europeo y del Consejo sobre ciertos usos autorizados de las obras huérfanas*. Bruselas: Comisión Europea, 2011. <<http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0289:FIN:ES:PDF>> [Consulta: 22/11/2011].